

ТАРЫХ ИЛИМДЕРИ
ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ
HISTORICAL SCIENCES

Алымкулов А.Т.

**ЭГЕМЕНДУУ КЫРГЫЗСТАНДАГЫ РЕВОЛЮЦИЯЛАРДЫН
КЕЛИП ЧЫГЫШЫ (24-март 2005-жыл, 7-апрель 2010-жыл)**

Алымкулов А.Т.

**ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ РЕВОЛЮЦИЙ В СУВЕРЕННОМ
КЫРГЫЗСТАНЕ (24-марта 2005 года, 7-апреля 2010 года)**

A.T. Alymkulov

**THE EMERGENCE OF REVOLUTIONS IN SOVEREIGN
KYRGYZSTAN (March 24, 2005, April 7, 2010)**

УДК: 947.1/9 (575.2)

Эгемендүү Кыргызстан аталып, өз алдынча мамлекет болгонубузга жыйырма сегиз жылдын жүзү болду. Мына ушул жылдарда кыргыз коомчулугу эки жолку революцияларды баштан кечирди. Демократиялык өнүгүү жолун тандаган кыргыз эли, мамлекеттин башчылары түптөгөн үй-бүлөлүк башкаруу системасын кулатып, өлкөдөн чыгып кетүүсүнө мажбурлаган. А.Акаевдин доору анын өлкөдөн чыгып кетиши менен аяктап, карапайым элге кедергисин тийгизген деле жок. Ал эми, кийинки революциянын себепкери К.Бакиев өз элине ок чыгарып, кан төгүүсү менен элдин эсинде кара күн болуп кала берди. Март окуясындагы элдин руханий жактан жабыркашы, экономикалык каатчылык, талап-монолор, талкалоолор, өрттөп жиберүү сыяктуу көрүнүштөр кийинки апрель революциясында кайрадан кайталанган. Ошондой болсо дагы кыргыз эли кыска мезгилдин ичинде кайрадан мамлекеттик түзүлүшүн түптөп, өлкө ичинде тынчтыгын сактап калды. Адамзат коомунун тарыхында мындай окуялар дайыма болуп турган. Бирок, азыркы адамзаттын өнүгүү доорунда революциялык эмес эволюциялык жолду тандасак туура болмок.

Негизги сөздөр: Эгемендүү Кыргызстан, кыргыз эли, мамлекет, коом, демократия, революция, мурас,

Суверенный Кыргызстан на протяжении 28 лет своего существования пережил две революции. На пути демократических преобразований они были отмечены свержением двух авторитарных режимов. Акаевская эпоха закончилась довольно мирно, бегством президента. Курманбек Бакиев, оставил о себе весьма жестокие воспоминания и кровопролитие. С событиями 24

марта 2005 года и апрельскую революцию роднит период погромов и грабежей, что стало шоком, как духовным, так и экономическом отношении. Но, кыргызстанцы смогли в короткий период восстановить государственное устройство и порядок. В истории человеческого общества подобных событий было не мало. Для развития страны самый правильный путь - это эволюционное развитие общества, но для этого не хватает политических действий.

Ключевые слова: Суверенный Кыргызстан, кыргызский народ, государство, общество, демократия, революция, наследие.

More than two decades of independent Kyrgyzstan have become truly revolutionary for post-Soviet Kyrgyz society. On the path of democratic change, they were marked by the overthrow of two authoritarian regimes. However, if «Akaev era» went into non-existence quite peacefully, that is, by the flight of the president, then Kurmanbek Bakiyev left very tough memories of himself. The three-day period of pogroms and looting, which is natural for all times and peoples, makes the April revolution of March 24, 2005, that is, the shock of both spiritual and economic. Analogues of such nuances can be found in the history of human society. But the fact that this has become characteristic of a completely civilized period of its development is, of course, nonsense.

Key words: Independent Kyrgyzstan, kyrgyz people state, of society, democracy, revolution, heritage.

Кыргыз эли байыртадан бери көптөгөн кылымдарды карытып, кеңири мейкиндикте из калтырып, байыркы жана орто кылымдардагы Бор-

бордук Азияда түптөлгөн бай маданий мурастарды өзүнө сиңирип алган. Ар кыл тарыхый доорлор, ички жана тышкы согуштар, аргасыз журт которуулар жана башка кыйын кезеңдер өнүгүүгө кедерги болуп турган. Ошондой кыйын, татаал жолду басып өткөн кыргыздар баатырдык мүнөз күтүп, эли, жерин көздүн карегиндей сактап, улам кийинки урпактарга жеткирген. Айкөл Манас атабыз кыргыздардын башын бириктирип, күчтүү мамлекетти түптөп, адилеттүүлүктү орнотуп кеткен. Ошол ата-бабалардын адилеттүүлүгү, айкөлдүгү, кечиримдүүлүгү каныбызга сиңип калса керек. Миндеген жылдар бою эгемендүүлүгү, көз карандысыздыгы үчүн эмне деген кыргын, сүргүндөрдү баштан кечирген жок. Улут катары жер бетинен жок болуп кетпей, кайрадан бир уч кыргыз улуу журтка айланып, дүйнөлүк тарыхта өз баасын алды.

Эгемендүүлүктү эңсеген элибиз өз тилегине жетип, 1991-жылы 31-август айында көз карандысыз эркин мамлекет аталып, Кыргызстан деген кызыл тууга ээ болдук. Мамлекеттин башына А.Акаев келип, өзүбүздүн герб, гимн, валютабызды кабыл алдык. Чындыгында эгемендүүлүктүн алгачкы жылдарында мамлекет, эл үчүн абдан эле оор мезгилдер эле. Жан багуунун аргасы менен карапайым калк карайлап, базар экономикасын өздөштүрүү кыйла түйшүк тарттырды. Элден айланса болот деп бекеринен айтпаса керек ата-бабаларыбыз. Ошондой кыйын абалда мамлекетти карап отурбастан аял, эркек, жаш, кары дебей билекти түрүнө ишке киришти. Элибиз жумушсуздук, экономикалык кризис болсо дагы жакшы жашоо үчүн умтулуп, мамлекеттин жүгүн чогуу көтөрүп, зор салымын кошту. Эркиндикти, адилеттүүлүктү орнотобуз, өсүп-өнүгөбүз деген изги тилектер менен жашады. Мезгилдин өтүшү менен ал жакшы үмүт-тилектер ишке ашпай, эл адилеттүү ажоосу жок кыйналып, жаштар ишсиз калып, жумуш издеп туш-тарапка кетип баштады. Ал эми ажо элдин келечегин ойлобой бейиштин төрүндөй болгон жерин сатууга өттү. Элдин байлыгын, ырыскысын кумдай чачып, үй-бүлөсү менен каалагандай башкарды. Мындай адилетсиз иштерин эл көпкө чыдап күттү. А.Ш. Аземкулова өзүнүн жеке көз карашында март окуясына мындайча баа берет: “А.Акаев не учел политическую ситуацию, тем самым проявив

свою политическую не дальновзоркость, что привело его, в конечном счете, к потере власти. Следует сказать, что оппозиция, вызвавшая во многом обострение политической ситуации в стране, сама не владела необходимой информацией о состоянии и уровне ее обострения и не имела никаких прогнозов и планов своих действий” [1].

Улуттук Илимдер Академиясынын кызматкери, тарыхчы Т.К. Арзыбаев экономикалык оор абал же үй-бүлөлүк башкаруу гана эмес, кыргыз элине мурас калган жерлерин сатуу, элдин менчиги болгон объектилерди туура эмес пайдалануу элдин кыжырдануусун жараткан деп белгилейт [2].

Чындыгында эле ушул көрүнүштөр жумурай журттун чыңалуусуна алып келген. Ошентип, элдик толкундоолордун негизинде тунгуч ажобуздуу тагдыры аянычтуу бүттү. 2005-жылы 24-мартта өз эл жеринен куулуп, башка элде күн кечирүүгө аргасыз болду. Бул элдик көтөрүлүш тарыхта “Март окуясы” деп аталып калды [3]. Март окуясынын чыгышынын негизги себептерин мындайча кароого болот. Бийлик бутактары болгон аткаруу, мыйзам чыгаруу жана сот баардыгы акырындап Президенттин жеке кызыкчылыгына, бир адамдын колуна топтолуп баштаган. Ошондой эле, өлкөнүн экономика, финансы жана жер-суу ресурстарына үй-бүлөлүк монополия орногон. А.Акаевдин үй-бүлөсү, туугандары, дос-тамырлары менен мамлекеттин байлыгына ээлик кылуу кызыкчылыгы күчөгөн. Мамлекеттин өсүп-өнүгүшүнө багытталган чет элдик кредиттер менен мамлекеттик финансылык каражаттары анын үй-бүлөсү, жогорку бийлик өкүлдөрүнүн жеке кызыкчылыктары үчүн пайдаланылган. Чек ара маселелери туура чечилбестен, коңшу өлкөлөрдүн менчигине өткөрүлгөн. Сөз эркиндиги басмырланып, телекөрсөтүү, радио уктуруу, гезит ж.б. түз чагылдырылбай, оппозициячыл маанайдагы массалык маалымат каражаттары катуу көзөмөлгө алынып, куугунтукталган. Жеке бир кишинин жана үй-бүлөлүк башкаруу бийлигин күчөтүү үчүн Кыргыз Республикасынын Конституциясын өзгөртүү боюнча активдүү аракеттердин башталышы элдик жарылууга түздөн-түз түрткү болгон. Ушундай түзүлгөн кырдаал калктын жашоо деңгээлин кескин начарлаткан.

2003-2004-жылдары жумушсуздардын саны күч алган. Коомдо социалдык ажырымдар ачык-айкын көрүнө баштаган. Карапайым калк абдан жакырланса, бийликтегилер элдин эсебинен эбегейсиз байыган. Энергетика тармагындагы чыгашалар же болбосо жоготуулар 3-4 млрд сомго жеткен. Мамлекетибиздин жаратылыш байлыктары ачык эле таланып, тонолгон. Мисалы, сурьма, алтын, суу ж.б. жең ичинен сатылган. Ошентип, мамлекетке түшө турган киреше толугу менен жеке чөнтөккө чогулган. Март окуясынын башталышына айрыкча 2005-жылы 27-февралдагы Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине шайлоо учурундагы одоно мыйзам бузуулар, көрүнүктүү коомдук жана мамлекеттик ишмерлердин кандидатураларынын алынышы, эл тарабынан нааразычылыктарды жаратып, элдик толкундоолордун күчөшүнө түрткү берген. Ошону менен катар эле өлкөнүн бардык облустарында, шаарларында митингдер байма-бай болуп жатты. 2005-жылы 24-мартта Бишкекте митингчилер Ак үйдү басып алды. Президент А.Акаев элдин сүрүнөн коркуп, өлкөнү таштай качты. Ал эми премьер-министр Н.Танаев өз арызы менен кызматтан кеткен. Жаңы эле шайланган Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңештин депутаттары аргасыздан мандаттарын тапшырышты. Бишкекте баш аламандык өкүм сүрүп, 24-марттан 25-мартка караган түнү борбордук көчөлөрдөгү көптөгөн соода жайлары, мекемелер таланып-тонолуп, айрымдарын өрттөп салышты.

Март окуяларына карата ар түрдүү көз караштар айтылып, азыркыга чейин талаш-тартыштар жүрүп келе жатат. Ошондой талаш-тартыш суроолорго айрым тарыхчылардын илимий талдоолоруна токтолуп кетсек. Тарых илимдеринин доктору, профессор Т. Абдрахмановдун иликтөөсүндө 2005-жылдагы март окуясы элдик революция экендиги маалымдалат. Ошол эле учурда революция классикалык революцияларга кирбейт. Классикалык революциялар бул XVII кылымдын жарымынан баштап XIX кылымдын экинчи жарымына чейин болуп өткөн. Ал эми баркыт революциялары XX кылымдын аягы - XXI кылымдын башына тиешелүү. Булар коомду демократиялаштыруу багытындагы өзгөчө бир революциялар болуп саналат. Ошондой эле классикалык революциянын себептери, факторлору

дагы болгон эмес. Ал факторлор, бул таптардын болушу жана тап күрөшү, граждандык согуш жана таптардын ортосундагы кырылыштарга алып келген согуштар, анан кийин бир партиянын гегемондуулугу жана партиянын диктатурасы ж.б. Ал эми Март революциясына кайрыла турган болсок, мунун бири да болгон жок. Бул жерде коомду демократиялаштыруу багытында гана баркыт мүнөздөгү революция болду. Бирок революция экенин танууга болбойт деп белгилейт [4].

Ал эми тарых илимдеринин кандидаты А.Койчиев Кыргызстанда революция болдубу же болгон жокпу деген суроонун өзү жалаң Кыргызстан эмес, башка өлкөлөрдө, Кыргызстанга байкоо салган саясат таануучулардын ортосунда да кызуу талкууну жаратат деген пикирди айтат. Буга чейин бир дагы батыш изилдөөчүсү Кыргызстандагы окуяларды классикалык түшүнүктөгү революция деп аташкан жок. Себеби, ал өзүнүн максатына жеттиби деген өңүттө дагы карашыбыз керек. XX-XXI кылымдагы баркыт революциялары бул коомду демократиялаштырууга багытталган коомдук-саясий феномен. Ушул өңүттөн алганда, ал максатына жетип жатабы, же болбосо максатына жетүүгө коом, ошол революцияны баштаган кишилер умтулуп жатабы?. Эгер ошол суроого так "ооба" деген жооп берилсе, анда биз муну революция деп атаганга негиз болмок экендигин билдирет [5].

24-март окуяларынан мурун Украинада, Грузияда жана Ливанда бийлик тынчтык жолу менен алмашкан окуялар болгон. Дүйнөлүк саясий серепчилердин байкоолору жана талдоолору боюнча кийинки кезек Кыргызстанда деп ачык эле айтып калышкан. Чындыгында Кыргызстанда бир окуя башталары алдын ала күтүлгөн эле. Дүйнөлүк тарыхка кайрылсак, андагы болуп өткөн бардык революцияларда тышкы фактор, тышкы колдоо болгон. Мисалы, батыш өлкөлөрүндө Францияда, Англияда, ошондой эле Орусиядагы Улуу Октябрь социалисттик революциясы Германиянын түздөн-түз каржылоосу ж.б менен ишке ашкандыгы тарыхта белгилүү.

2005-жылы 24-март айындагы революциянын натыйжасында А. Акаевдин 15 жылдык бийлиги аяктап, үй-бүлөсү, жакын чөйрөсү менен өлкөдөн чыгып кеткен соң, өлкөдөгү бийлик К.С. Бакиевдин колуна өткөн. Бирок, жаңы бийлик эл

мүдөөсүн орундатпастан, тарыхтан сабак алгандын ордуна кайрадан элдин эсебинен байыганды максат кылып алды. Ушундан улам элдин бийликке болгон ишеничин жоготуп, кыжырданган калың эл ырайымсыз бийликтин режимин кулатып, 2010-жылы 7-апрелде Президент К.Бакиевди үй-бүлөсү, туугандары, командасы менен өлкөдөн кууп чыккан. Бул өзгөчө күн кыргыз элинин тарыхында кандуу “Апрель окуясы” аталып калды. Бакиевдин режимине каршы элдик көтөрүлүштө кыргыздын эр-азаматтарынын өмүрү кыйылып, 87 адам окко учкан. Миңден ашык адам оор жаракат алып, көпчүлүгү майып болуп калышты. Ошол оор жаракаттын кесепетинен азыркы мезгилге чейин канчалаган жарандарыбыз жыл сайын көз жумуп жатат. 7-апрель күнү Ак үй ж.б. өкмөт мекемелери, ири соода түйүндөрү жана бакиевчилердин үй жайлары талкаланып, таланып-тонолгон. Ошону менен бийлик оппозициянын колуна өтүп, өлкөдө демократиялык өнүгүүгө жол ачылды. Жаңы конституция кабыл алынып, парламенттик башкаруу системасы киргизилди. Ал эми Х.Б. Нарматовдун эмгегине кайрылсак, анда К.Бакиевдин бийликтен кетиши мындайча: “Президент КР прекращает исполнение своих полномочий досрочно в случае отставки по его заявлению. Так именно поступил К.С. Бакиев 16 апреля 2010 г. Ссылаясь на ст. 50 Конституции КР 2007 года.” деп белгиленет [6].

2010-жылдын 7-апрели Кыргызстандын Улуу элдик революция күнү. Элдик толкундоонун очогу алгач 6-апрелде Талас облусунда башталып, курч мүнөздө өткөн. Кыргыз элинин башына түшкөн түйшүк менин да жүрөгүмдү эзип, мындан ары бийликтин зулумдугуна чыдап отурууга мүмкүн болой калды. Эл менен бирге тарыхый окуяны биз дагы башыбыздан өткөрдүк. Ошол күн көз алдымдан эч кетпейт. Элдин нааразычылыгы жеткен чегинен ашып, К.Бакиевдин бийлигине кыжырдануу күчөдү. Мен дагы кыргыздын уулу катары өз салымымды кошуп, мамлекетибиздин бүтүндүгүн, биримдигин, тынчтыгын сактап калуу максатында зулумдукка каршы керт башымды байладым. Мен үчүн ата-журтумдун амандыгы ыйык эле. Кыргыз мамлекеттүүлүгүн түптөп, элдин жаркын келечеги деп жашаган аталарыбыз Төрөкул Айтматов, Эркин-

бек Эсенаманов ж.б. ак жеринен атылып кетпедиби. 1941-1945 кандуу жылдар болгон Улуу Ата Мекендик согушта эл, жерин сактап, Чолпонбай Түлөбердиев окко төшүн тосподу беле. Мына ушулардын баарын көз алдымда чуурутуп өтүп, эмнеге мен элди эзген бийликке моюн сунуп, күн карамай күн кечиршим керек деген чечимге келдим. Эркиндикти сүйгөн эл менен бирге авторитардык бийликти түп тамырынан бери жок кылууну максат кылдым [7].

Кыргызстан туруктуулукка ээ болуп, мамлекетке ак дилден кызмат кылган айкөл адамдар келип, мекенибизде тынчтык болсун деген тилекте эл бир муштумга бирикти. Тирүү болсок бир дөбөдө бололу, өлсөк бир чуңкурда жаталы деген ата-бабаларыбыздын анты бар эле. Мына ошол антты биз да карманып, эр жүрөк азаматтар биригип, мамлекеттүүлүгүбүздү сактап калууну көздөдүк.

2010-жылдын 7-апрель Элдик революциясы үй-бүлөлүк-кландык бийлик режимин кулатты. Бул кылмыштуу башкаруунун тамыры терең кетип, элдин ырыскысын сүлүктөй соруп, мамлекеттин эсебинен эбегейсиз зор байлыкты топтоду. Ошол арам байлыгын сактап калуу максатында К.Бакиев кан төгүүгө барды. Мына ал адамдын анык жүзү ушунда билинди. Ага адам эмес, акча биринчи орунда турарын далилдеди. Анын башкаруу мезгилинде жашоо шарт кескин төмөндөп, бюджеттик кызматкерлердин айлык маянасы эч нерсеге жетпей калды. Эл тунгуюкка кептелди. Ал эми коррупциянын күчөшү гүлдөп өстү. Бийликтегилер гана май талкандын үстүндө абдан чардашты. Арам тамак аш болбойт дегендей ал күндөр дагы аягына чыкты. Акырында кандуу окуялардын болушуна бийликтин эле эмес, башкаруу системасынын алмашуусуна алып келди. К.Бакиев кара башын калкалап, башка мамлекеттен баш паанек издеп айласы кетти. Ошондо гана эл толкуса сел болооруна көзү жетти. Бирок ал маалда абдан кеч болуп калган. Эми эл жеринен куулган, элдин каргышына калган эки Президентибиз А.Акаев менен К.Бакиев мамлекетибизге келе албайт. Бир уч топурак да жок аларга. Ата-бабалардын арбагынан адашып, бөтөн жер, бөтөн элден жай табышаары бул тарыхый чындык. Тарых да, эл да аларды эч качан кечирбейт.

Жыйынтыктап айтканда Эгемендүүлүктүн мезгилинде элибиз баштан кечирген эки жолку революциясы элдин биримдигин, бүтүндүгүн, мамлекеттик байлыктарын көздүн карегиндей сактап, улам кийинки муундарга өткөрүп берүү идеясы болгон. Кыргызстан гүлдөп өнүүгүгө багыт алып, адилеттүүлүк орноп, элдин үмүт-тилеги орундалат деген ишеничтебиз. Ошол Элдик революция күнү курман болгон эр азаматтарыбыз жумурай журттун жүрөгүндө өлбөс, өчпөс болуп сакталып кала берет. Кыргыз эли байыртадан эркиндик үчүн моюн сунбай күрөшүп келген баатыр элден экендиги дагы бир жолу тастыкталды.

Кыргыз Республикасынын Президенти А.Атамбаевдин жарлыгы менен 7-апрелди "Элдик Апрель революциясы күнү" деп жыл сайын белгиленүүчү жумуш эмес күнү катары белгилөө жарыяланган.

Адабияттар:

1. Аземкулова А.Ш. Особенности управления политическими конфликтами в Кыргызской Республике. / Республиканский научно-теоретический журнал «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана», №2. - Бишкек, 2015. - 264-б.
2. Арзыбаев Т.К. Апрельская Народная революция: уроки истории и взгляд в будущее Кыргызстана. - Бишкек: Бийиктик, 2011. -172-б.
3. Ишенбай Абдразаков. 24-март окуясынын тарыхый орду: ойлор, пикирлер. <https://www.azattyk.com>, 2010.
4. Абдрахманов Т.А. 24-март окуясынын тарыхый орду: ойлор, пикирлер. <https://www.azattyk.com>, 2010.
5. Койчиев А. 24-март окуясынын тарыхый орду: ойлор, пикирлер. <https://www.azattyk.com>, 2010.
6. Нарматов Х.Б. Вступления в должность Президента Кыргызской Республики и прекращение полномочий Президента Кыргызской Республики. / Республиканский научно-теоретический журнал «Известия вузов Кыргызстана», №2. - Бишкек, 2014. - 133-б.
7. Алымкулов А. Автордун талаа маалыматтары. - Бишкек, 2010.

Рецензент: д.и.н., профессор Ормушев А.С.